

PEDAGOGIK TA'LIM JARAYONLARINI LOYIHALASHTIRISH VA BOSHQARISHNING TAMOYILLARI, FUNKSIYALARI VA METODLARI

Aripov Baxtiyor Muxamedovich
Oriental universiteti magistranti

Annotasiya

Mazkur maqolada oliy ta'lim muassasalari ta'lim jarayonlarini loyihalashtirish va boshqarish tamoyillari, uning funktsionalligi, boshqarish metodlari yuzasidan tahlillar keltirilgan hamda taklif va tavsiyalar ishlab chiqqan.

Tayanch so'zlar: ta'lim, pedagog, mexanizm, tizimli yondashuv, tamoyil, axborot, funktsiya.

Ta'lim muassasalarida pedagogik jarayonlarni ilmiy asoslarda tashkil etish va samaradorligini ta'minlashda ularning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi yaxlit pedagogik tizimni tashkil etishini inobatga olish, mazkur jarayon sub'yektlarining qiziqishlarini rivojlantirish hamda ko'zlangan natijalarga erishishda innovasion jarayonlarni oldindan loyihalashtirish boshqaruvning qator funktsiya va metodlaridan foydalanishni nazarda tutadi. Pedagogik jarayonlarning samaradorligi ko'p jihatdan mazkur jarayonga tatbiq etilayotgan innovasiyalarning mazmun-mohiyati, ahamiyati va o'ziga xos xususiyatlariga bog'liq bo'ladi. Innovasiyalarning o'ziga xos xususiyatlari sifatida: dialektiklik, davriylik, asoslanganlik darajasi, ixtiloflilik, ahamiyatlilik, tavakkalchilik, rahbarlik uslublarini tavsiflash qobiliyati, vaziyatga aloqadorlik, tarkibiy tuzilishga egaligi (strukturaviylik), innovasion harakatlar strategiyasini shakllantirish imkoniyati, boshqaruvchanlik, ijtimoiy mo'ljallanganlik, sub'yektlarning qiziqishi yo'nalishida tabaqalashtirish qobiliyati, innovasiyalarni sub'yekt tomonidan o'ziga xos qabul qilinishini keltirish mumkin.

Pedagogik jarayonlarni samarali tashkil etish va boshqarishda uning quyidagi o'ziga xos xususiyatlarini inobatga olish zarur:

pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish jarayoni o'ziga xos integrativ tizim ekanligi;

pedagogik jarayonlar komponentlarining o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi;

pedagogik jarayonlar samaradorligi mazkur jarayon sub'yektlarining bilim, ko'nikma va malakalari va o'zlashtirish ko'rsatkichlari darajasining o'sishi, ya'ni ta'lim-tarbiya jarayonining natijaviyligini ifodalashi;

pedagogik jarayonlarda amaliyotga tatbiq etilayotgan, ya'ni samaradorligi tekshirilayotgan yangilik va innovasiyalar o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligi;

pedagogik jarayonlarning samaradorligi sub'yektlarning ehtiyojlari va manfaatlariga hamda shaxsiy qiziqishlariga bog'liqligi;

pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni yaratish motivlashtirish zaruriyatini belgilashi;

kommunikasion jarayonlarda pedagogik jarayonlar sub'yektlarining faolligi hamda axborotlarning yangi va ishonchli bo'lishi zaruriyati;

pedagogik jarayonlarda har bir sub'yekt o'z ijodiy imkoniyatlaridan foydalana olishi uchun shart-sharoitlar yaratishning majburiyligi;

pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish mazmun- mohiyatiga ko'ra ma'lum bir maqsadga erishishga yo'naltirilgan, o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan boshqaruv funksiyalari va metodlaridan foydalanishni nazarda tutishi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda inobatga olinishi zarur bo'lgan innovasiyalarning o'ziga xos xususiyatlari, sub'yektlarning individual psixologik xususiyatlari, tashkil etiladigan pedagogik jarayonlarning o'ziga xos xususiyatlari mazkur jarayonda ijodiy muhitni shakllantirish zaruriyatini belgilaydi [1].

Pedagogik jarayonlarda ijodiy muhitni shakllantirish sub'yektlarning erkin ishtirok etishi, mustaqil va erkin fikrlashi, o'z fikr va tashabbuslarini namoyon qilishi uchun zaruriy shart- sharoitlarni yaratilishini nazarda tutadi va bu o'z navbatida, boshqaruvning ijtimoiy-psixologik metodlaridan foydalanish zaruriyatini belgilaydi. Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, qo'yilgan maqsadlarga erishish va samaradorlikni ta'minlashda sub'yektlar faolligini ta'minlash, ularning faoliyatini muvofiqlashtirish, nazorat qilish va ob'yektiv baholash asosida innovasion faoliyatni tashkil etish va uning natijaviyligini ta'minlash, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish funksiyalari va qo'llaniladigan metodlarning o'ziga xos jihatlarini inobatga olish zarur. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish hamda boshqarish bir maqsadga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, birinchisi ikkinchisini to'ldiruvchisi, ya'ni tashkil etish boshqarishga asos sifatida xizmat qiladi. Boshqaruv nazariyasida tashkil etish boshqaruvning asosiy funksiyalaridan biri hisoblanadi.

Boshqaruv nazariyasi asoschilaridan biri Anri Fayol XX asrning boshlarida boshqaruvning asosiy funksiyalari sifatida:

- rejalashtirish;
- tashkil etish;
- farmoyish berish;
- muvofiqlashtirish;
- nazorat funksiyalarini ajratib ko'rsatgan [2].

Anri Fayol boshqarishni kelajakni ko'ruvchi, faoliyatni tashkillashtiruvchi, tashkilotni idora qiluvchi, faoliyat turlarini muvofiqlashtiruvchi, qaror va buyruqlarning bajarilishini nazorat qiluvchi kuchli quro'l deb ataydi. Mazkur fikrga e'tibor qaratadigan bo'lsak, tashkil etish ham boshqaruv funksiyasi sifatida, ham boshqaruv vositasi sifatida ta'riflanayotganligini ko'ramiz, shuningdek, menejment nazariyasida rejalashtirish, tashkil etish, motivlashtirish va nazorat funksiyalarini ajratilishi va ularni birinchi darajali deb hisoblash qabul qilinganligi ham yuqorida keltirgan fikrimizni tasdiqlaydi.

Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda professor-o'qituvchilar tomonidan bajariladigan ishlarning mazmun- mohiyati va yo'nalishiga ko'ra boshqaruvning rejalashtirish va tashkil etish funksiyalari quyidagi jarayonlarda amalga oshiriladi:

pedagogik jarayonlarni rejalashtirish;

sub'yektlar uchun zaruriy shart-sharoitlarni yaratish va ularning imkoniyatlarini inobatga olgan holda vazifalar taqsimlash;

sub'yektlar faoliyatini nazorat qilish, tahlil qilish va ob'yektiv baholash asosida rag'batlantirish.

Shuningdek, professor-o'qituvchilar tomonidan o'quvchi-talabalar o'rtasidagi munosabatlarni muvofiqlashtirish, ularning manfaatlarini va ehtiyojlarini inobatga olgan holda faolligini ta'minlash va ta'lim olishga qiziqishini shakllantirishda motivlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonlarda ko'zlangan natijalarga erishish uchun belgilangan maqsad va mavjud imkoniyatlarni o'quvchi-talabalar manfaati va ehtiyojlari bilan uyg'unlashtirish hamda ularning faoliyatini vaziyatlarga moslashtirib borishda muvofiqlashtirish funksiyasi amalga oshiriladi. Ko'zlangan natijalarga erishishda o'quvchi-talabalarning boshlang'ich tushunchalari darajasi, qobiliyatlari, shaxsiy xislatlari, qiziqishlari, shuningdek, pedagogik jarayonlarni vaziyatlarga ko'ra muvofiqlashtirishning murakkab tomonlarini o'rganish va shular asosida mazkur jarayonni takomillashtirish, samaradorligini oshirishga yordam

beradigan omillarni aniqlash jarayonida nazorat funksiyasi professor-o'qituvchilar tomonidan amalga oshiriladi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda amalga oshiriladigan funksiyalarni shartli ravishda professional va ijtimoiy- psixologik funksiyalarga ajratish mumkin. Pedagogik jarayonlarning sub'yektlari tomonidan o'z funksional vazifalarini (o'qitish va o'qish) bajarishi jarayonida professional funksiyalar amalga oshiriladi va mazkur jarayonda pedagogik jarayon sub'yektlari hisoblangan professor-o'qituvchilar bilan o'quvchi-talabalar o'zaro ma'lum bir belgilangan munosabatda bo'ladilar, bu munosabatlar tarbiyaviy munosabatlarning inson- inson munosabatlari shakli bo'lib, bunda ijtimoiy-psixologik funktsiya amalga oshiriladi [3].

Mazkur funktsiyani amalga oshirish jarayonida axborotlar bilan ishlash o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarishda axborotlar bilan ishlash turli ma'lumotlarni to'plash, qayta ishlash va uzatishdan iborat bo'lib, sub'yektlar faoliyatini muvofiqlashtirish jarayonida qo'llaniladi. Mazkur funktsiya sub'yektlar o'rtasidagi axborotlarning almashuvini ta'minlash vazifasini bajaradi.

Pedagogik jarayonlar samaradorligiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan biri axborotlar tizimi bo'lib, u pedagogik ahamiyatga ega bo'lgan ma'lumotlarni, pedagogik jarayonlarni tashkil etish va boshqarish yo'nalishidagi barcha me'yoriy hujjatlarni, iqtisodiy- ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy, huquqiy va tashkiliy yangiliklardan iborat axborotlar oqimini, shuningdek, zamonaviy axborot texnologiyalari, komp'yuterlashtirish va komp'yuterlar tarmoqlari negizida ta'lim jarayonini axborot bilan ta'minlashni o'z ichiga oladi. Bunda axborotlarning yangiligi va ishonchliligi muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni o'rganish va ishonchliligini aniqlash jarayonida axborot- tahlil funksiyasi amalga oshiriladi. Ushbu funktsiyaning asosiy vazifasi pedagogik jarayonlar va uning sub'yektlari hisoblangan o'quvchi-talabalar to'g'risida axborotlar to'plash va ularni muntazam o'rganish hamda tahlil qilish asosida ob'yektiv baholashdan iborat bo'lib, mazkur axborotlarning yangiligi va ishonchliligi o'ziga xos ahamiyat kasb etadi. Chunki to'plangan axborotlar mavjud shart-sharoitlarni, o'zaro munosabatlarni va ta'limiy muhitning holatini hamda o'quvchi- talabalarning qiziqishi, moyilligi, individual psixologik xususiyatlari, qobiliyatlari va imkoniyatlarini ifodalaydi hamda o'z navbatida, pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlashga xizmat qiladi [4]. Axborot-tahlil funktsiyasini samarali amalga oshirish, pedagogik jarayonlarning samaradorligini ta'minlash uchun zaruriy axborotlarni to'plash va ularning ahamiyatini, yangiligi

va ishonchliligini o'rganish hamda tahlil qilish asosida ob'yektiv baholash kabi vazifalarni amalga oshirish usullari va yo'llari majmuidan iborat bo'lgan, pedagogik jarayonlarga samarali, maqsadga muvofiq ta'sir ko'rsatuvchi, boshqaruv funksiyalarini amalga oshirish mexanizmi hisoblanadigan boshqaruv metodlaridan biri axborot to'plash metodidan oqilona foydalanish zaruriyatini belgilaydi. Pedagogik jarayonlarni ilmiy asosda tashkil etish, mazkur jarayon ishtirokchilari uchun zaruriy va yetarli shart-sharoitlar yaratib berish bilan bir qatorda, o'quvchi-talabalar faoliyatini takomillashtirish asosida samaradorlikka erishish uchun har bir o'quvchi-talaba haqida ishonchli va asosli axborotlarni to'plash hamda pedagogik jarayonlarda vujudga kelayotgan vaziyatlarni tahlil qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Pedagogika professionalnogo obrazovaniya/ Pod red. V.A.Slastenina. - Moskva: Akademiya, - s. 37.
2. Zaxarov Denis Viktorovich PRINSIPY MENEDJMENTA PO A. FAYOLYu // Dostijeniya nauki i obrazovaniya. 2020. №18 (72). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/printsipy-menedzhmenta-po-a-fayolyu> (data o'rabrayeniya: 11.06.2023).
3. Tenitilova K.S., Belyayeva V.G., Abayeva S.M. Monitoring urovnya sformirovannosti professionalnoy kompetentnosti pedagoga. Mejdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy jurnal – № 6 (120) – Chast 4 – Iyun. ISSN 2227-6017 online. Yekaterinburg-2022.
4. Begimkulov U.Sh. Pedagogik ta'lim jarayonlarini axborotlashtirishni tashkil etish va boshqarish nazariyasi va amaliyoti. Ped.f.d. ... diss. -Toshkent, TDPU, 2007, - 305 b.

